

סדר התפלה

לילדים קטנים

*

**סדרה של הצעות למחנכים לגיל הצעיר,
לצד הוראות בנושא מהרבי**

כיצד מלמדים ילדים להתפלל?
כיצד מבטיחים שהילדים לא יתפללו עם טעויות?
האם להתפלל בניגון?

גיל לבישת כיפה וטלית קטן לקטן - מתי?

**נערך ע"י
הרב לוי גאלדשטיין**

(מוגה ע"י רב מורה הוראה ומחנכים ותיקים)

סדר התפלה

מאיזה גיל יש להתחיל להתפלל עם הילד?

ב"היום יום", ד' אייר כותב הרבי: "...מיום הגזיזה והשארית פיאות הראש נהגו להדר להרגיל את התינוק בענין נשיאת ט"ק וברכות השחר וברהמ"ז וק"ש שעל המטה".

ומוסיף בזה ב"התוועדויות" תשמ"ב ח"ב ע' 708: "מה שכתוב ב"היום יום", אין הכוונה שקודם לזה אין להדר, אלא שמגיל שלש הוא דבר המוכרח, ולפני זה - כדאי להדר בזה".

ומוסיף בזה עוד במכתב ק' (היכל מנחם ח"ב ע' כט): "פשוט שרק בנוגע לתספורת השערות צ"ל לא קודם ג' שנים, משא"כ לבישת ט"ק וכו'".

הרי מפורש שענין התפלה מתחיל מגיל הכי צעיר.

וכן מפורש עוד בשיחה ק' (התוועדויות – תשמ"ט, ח"ב, ע' 73): "מנהג נשים צדקניות לומר מודה אני עבור (ועם) התינוק שאינו יודע לדבר".

ומשיודע לדבר...

בסידור תהלת ה' בתחילתו, מובא בזה הלשון:

קטן משיודע לדבר - אביו מלמדו ... (א) מודה אני; (ב) ברוך .. אקב"ו ענט"י; (ג) תורה צוה וגו'; (ד) (לנערים: ברוך ... אקב"ו על מצות ציצית); (ה) שמע .. ובשעריך.
(ועפ"י שיחה ק' הידועה - יש מקום להוסיף "הריני מקבל עלי מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך", ו"אך צדיקים גו").
על דרך זה, בנוגע לברהמ"ז שלהם (אחרי אכלם לחם), נדפס הנוסח: בריך רחמנא . . . פיתא.

צעד אחר צעד

ידוע ומפורסם הדגש המיוחד בחסידות חב"ד על עבודת התפילה, אשר מזה מובן שתפילת הקטנים היא אחת היסודות ועמודי התווך של החינוך היהודי בכלל והחסידי בפרט.

משום כך, מוכרחים לגשת לעניין באופן הכי מתאים, ובמילא, יש להתחיל בזה בגיל הכי הרך, בהיותם עוד ב"גן-ילדים", קודם שלמדו לקרוא בעצמם מתוך הסידור. הבא להלן הוא על-פי ולאחרי התייעצות עם מחנכים מומחים ורבנים מורי-הוראה: א. די ומספיק להתפלל עם הילדים את סדר התפלה המובא בתחילת סידור תהלת השם (כנ"ל)¹. אין להוסיף עוד², עד שהם בעצמם יודעים לקרוא בסידור (וכדלהלן). ב. על-פי מה שמובא בשולחן ערוך, שלאחרי שאביו מלמדו תורה צוה גוי, ממשיך ללמדו פסוקים פסוקים - הנה, לאחרי שכבר התרגלו לברכות הבוקר הנ"ל, ואומרים אותם היטב וברור, בלי שגיאות, יכולים להוסיף בזה עוד פסוקי תורה, לאט לאט. לדוגמא: י"ב הפסוקים ומאמרי חז"ל; כמה פסוקי תהילים מהקאפיטל שלהם³ של שיעור היומי⁴ ושל פרק של הרבי. ג. נחוץ מאד, לבאר לילדים את תוכנם של התפילות. זאת אומרת: מזמן לזמן ולאט לאט, כפי כוח הבנתם (על-ידי משלים וסיפורים), להסביר להם טעם אמירת התפלות ופירושים; החל מ"מודה אני", וכן בנוגע לשאר חלקי התפילה. ויבואר עוד להלן, בע"ה. כאשר הילדים יבינו היטב את תוכן המילים, התפילה לא תהיה עליהם כ"משא כבד", וממילא לא יבואו לידי שיעמום. אדרבה: הם יחכו בכליון עיניים להוסיף עוד חלק ועוד חלק בתפילה. ד. בנוגע לברכת המזון: כשמתאים לפי הגיל, יכולים להחליף את הנוסח המקוצר של בריך רחמנא, עם ברכת הזן את העולם, כמובן, באופן הנזכר לעיל - מילה במילה.

זהירות מטעויות

ידוע מה שאמרו רז"ל במסכת פסחים (ק"ב, א) "כשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה . . שבשתא - כיון דעל על" (כלומר: אם יקרא בנך בטעות - הטעות שנכנס בלבו כבר נכנס, מי יסירהו מלבו. רבי חננאל).

¹ והראי לכך שסדר זה מיוסד בהררי קודש, מוכח מאגרות קדש ח"א אגרת כט, בקשר להו"ל של "סדר ברכות ותפלות", וזלה"ק: "סדר ברכות ותפלות .. - עם העתק אנגלי - מוגה ומדויק".
וכן (שם) אגרת נב:

"... זה עתה יוצא לאור על ידנו "סדר ברכות ותפלות" בנוסח מדויק והעתקה לאנגלית מנופה ...".

² וראה אגרות קודש ח"ד אגרת תתקיד. " .. בנוגע תפילת שחרית לילדים, לא מובן לי מה ענינו של הפזמון אדון עולם שם. ובטח יש בידו סדר "ברכות ותפלות" שהו"ל ויעיין שם עמוד 2, ברכות הבקר לילדים קטנים. "עכלה"ק.

³ אמירת הפרק תהלים המתאים לשנותיו, שייך גם לקטנים (לפי ערכם). ראה תו"מ תשמ"ט ח"ב ע' 399.

⁴ שיעור תהלים היומי שייך גם לקטנים לפי ערכם, ראה אג"ק חט"ז, ע' סא.

זאת אומרת, שיש לזהר מאד שלא לגרום לילדים שיתרגלו מתחילה (!) לביטוי בלתי נכון של התפילות.

(וכידוע, לדוגמא, שיש ילדים שהתרגלו לומר קריאת שמע בכמה טעויות: א) וְשִׁנְמַתָּם לְבָבְךָ .. בְּשִׁפְתֶיךָ בְּבִיתֶךָ וּבְלִפְתֶיךָ בְּדַרְכֶיךָ וּבְשִׁפְתֶיךָ וּבְקוֹמֶיךָ ; ב) לא נותנים ריוח בין הדבקים [בְּכָל לְבָבְךָ, שלא יאמרו "בְּכָל־לְבָבְךָ" וכן כיו"ב, אשר רבים הם וא"א לפורטס]; ג) כמה ילדים מחסירים את סוף המילים, ויש להזהירם ע"ז).

כדי למנוע את הבעיה:

א) אין לנגן שום תפלה או ברכה עד שידעו ברור כל מילה ומילה באותיותיה ונקודותיה (וראה להלן עוד בנוגע לניגונים בתפלה).

ב) צריכים לומר מילה במילה עם הילדים. ובמחילת כבוד תורתם של מלמדים רבים - כדאי מאד שהמורה יסתכל בפנים הסידור להבטיח שהוא בעצמו אינו טועה בזה. וק"ל. ומה-טוב, שהמורה יראה (באוויוזן) לילדים את התנועות של השפתיים והפה, איך שמבטאים את התיבות בדיוק.

כן, לדייק (עד כמה שאפשר) ב"מלעילי" ו"מלרע". לכל הפחות בקריאת שמע.

ג) כאשר המורה מברך או מתפלל עם התלמידים הקטנים, יש להזהר ממנהגם של כמה מורים, שכאשר רוצים שהתלמידים יתחילו קריאת שמע, ברכה, תפלה או כיו"ב, ישנם שאומרים את המלה הראשונה (כמו "שמע", "ברוך" וכיו"ב) והילדים ממשיכים אחריו הלאה ("ישראל", "אתה"), והבעי"ה - שהתלמידים מתחילים מתיבה השני, ומדלגים את המילה הראשונה ("שמע", ו"ברוך")!

ולכן, יש להרגיל את התלמידים, שיחזרו אחרי המורה גם את המילה הראשונה. במילים אחרים: שכאשר המורה אומר תיבת "ברוך", אין להם להמשיך "אתה", כי אם, להתחיל מתיבת ברוך, ואח"כ להמשיך הלאה.

ד) וכן, לדייק במאד במבטא שם ה', אשר רבים הם הטועים בזה. לדוגמא, ישנם אומרים "אֶ-דָּנִי (ד' חרוקה). או אֶ-דָּנִי" (נ' צרוי) ובאמת צריך להיות אֶ-דָּנִי (נ' קמוצה ויו"ד אחריי "נִי").

בקשר ללימוד את המבטא הנכון של שם ה', כאן המקום לעורר:

כל זמן שהקטן לא יודע עדיין איך לבטא את שם ה' כראוי ובדיוק, מותר לו להמורה לבטא את שם ה' עבורו כדי להראות את התלמיד ולהרגילו בזה כראוי, ואדרבה.

אבל לאידך: לאחר זמן זה שהתלמיד יודע איך לבטא את שם ה', אסור לו למורה לבטא את שם ה' עבורו או ביחד אתו, והיינו, כאשר מתפלל או מברך אתם, אין לו למורה להגיד א שם ה' עמהם, כי זוהי לבטלה.

(אגב, יש גם ללמד שכאשר שם י-ה-ו-ה הוא בניקוד של "א-לקים" (סגו"ל, חול"ם וחירק) - אז יש לומר "א-לקים" (ולא אדני"י)).

[במאמר המוסגר, מענין לענין: הנה, באמירת "ברוך שם כבוד מלכותו" - יש ילדים (גם בני שבע ויותר) שהתרגלו להניח אצבע על השפתיים, כדי לסמן שיש לאמרו בלחש, והתרגלו בזה מכיון שראו איך המורה עושה כך. הבעייה היא, שהם חושבים שצריכים להרים את האצבע בכל פעם שאומרים בשכמל"ו... מכיוון שאין לנו לחדש מנהגים חדשים, על המורה רק להגיד להם שיש לומר בשכמל"ו בלחש. ואפילו להראות להם (עם האצבע), אבל רק בפעמים הראשונות, ולהבהיר להם שהם בעצמם אינם צריכים לעשות כך].

כיצד מוסיפים בתפלה?

כאמור, לאחר שהילדים כבר יודעים לקרוא בעצמם מתוך הסידור - יכולים להוסיף, לאט לאט, עוד חלקים מהתפילה.

כאשר מוסיפים חלק חדש בתפילה, יש לשים לב לסדר דלהלן, והוא בדוק ומנוסה:

א. המורה בוחר בתלמיד הראשון בשורה הראשונה, שיהי' חזן לאמירת קטע הראשון ("מודה אני"), והוא (החזן) אומרו מילה במילה, חזן וקהל. זאת אומר, שהתלמיד מתחיל בתור חזן: "מודה" וכל תלמידי הכתה עונים אחריו "מודה"; ואז ממשיך החזן "אני", ועונים אחריו "אני" וכן הלאה.

על המורה להאזין היטב איך שהחזן מבטא את התיבות, ובאם החזן טועה במבטא איזה תיבה - על המורה אך ורק לעוררו על זה, ולבקשו (בעדינות, כמובן) לחזור על התיבה, עד שיגיד את התיבה נכון.

אבל בשום אופן לא יקרא המורה את התיבה עבורו, כי אז, אף פעם לא ילמד הילד לאמרו נכון.

ב. לאחר מכן, את הקטע השני, ברכת "על נטילת ידים", אומר הילד השני, כמו חזן, כנ"ל, מילה במילה, וכל הכתה אחריו. וכן לקטע שלישי, וכן הלאה, עד סיום התפלה.

ג. למחרתו, מתחילים "מודה אני" עם התלמיד השני, וביום שלאחריו - מתחילים עם התלמיד השלישי, וכן הלאה. עד שכל אחד מהתלמידים יהיה חזן לכל קטע וקטע.

ד. אגב, בכלל, כדאי שהתפלה לא תארך יותר מכחצי שעה. מובן וגם פשוט שכמות הזמן של התפלה תלוי בגיל הילדים ודרגת התפתחותם. ובאם יש צורך - יכולים לחלקה לשני חלקים וזמנים.

ה. רק לאחר שכולם יודעים היטב את כל הקטעים של התפלה, בלי שגיאות כלל, אזי יכולים התלמידים להתפלל את הקטעים כולם ביחד. ובמילא, יכולים אז להוסיף עוד חלק ועוד חלק של התפלה. אבל, יש לדייק שכל קטע חדש, צריכים להתחיל באופן המבואר בסעיף א. מילה במילה, חזן וקהל. להצלחת הענין: יש תחילה להקדים את התפלה החדשה בביאור יפה ומובן להם, מהו הטעם וגם פירוש המילות של תפלה זו, כך שיעריכו נכון את חשיבותה, ויהיה להם חשק לאמירתו. ויש להאיר בזה ממש"כ בהיום-יום ח' טבת: הצמח צדק ציוה את כל המלמדים שלמדו עם נכדיו הקטנים, אשר, מלבד למודים הרגילים, ילמדו עמהם פירוש המלות (פירוש הפשוט) של סדר התפלה. ופעם בחדש היו באים אל הצ"צ להבחן בזה. עכלה"ק. וזה יועל גם לסור-מרע ועשה טוב: סור מרע - שלא תהי' התפלה עליהם כמו משא כבד וזמן של שעמום ח"ו. ועשה טוב - והוא העיקר, שיתרגלו להעריך את התפלה כדבעי, שזהו זמן של התקשרות ו"יחידות" כביכול של הילד עם הקב"ה. אשר לדאבונו, רבים הם הילדים, אשר התייחסותם לתפלה אינה באופן חיובי, ובכלל לא יודעים למה "מטרידים" אותם כל יום להגיד מילים "מוזרים" ... וכו' וכו', ואכמ"ל.⁵

ניגונים בתפלה

א. למרות המעלות שיש בניגוני התפלה, והחיות שזה מוסיף בתפילה - הנה, בתחילה, יש להמנע מניגונים בתפלה, עד שיתרגלו לבטא את כל תיבות התפלה כדבעי בלי שגיאות כלל. וכידוע ליודעים שחלק מהילדים שלמדו את חלקי התפלה באמצעות ניגון - הנה הם טועים הרבה בביטוי המילים, ומדלגים אותיות ומשנים נקודות וכו'. ואכמ"ל בדבר הפשוט ומפורסם.

ב. גם לאחר שהתלמדו ויודעים את כל תיבות התפלה בבירור, בלי שגיאות כלל, הנה, יש להיזהר להתאים את הניגון לפיסוק הטעמים. היינו, שיש להתאים את הניגון באופן כזה, שאיפה שיש אתנחתא, פסיק או נקודה באמצע הפסוק, הנה, גם הניגון מפסיק שם. דוגמא: מנהגנו הוא להפסיק ב"מודה אני" בין התיבות "בחמלה" ו"רבה אמונתך". עד"ז, להפסיק ב"ברוך שאמר" בין "יחיד חי העולמים מלך" ל"משובח ומפואר כו". אבל

⁵ ואגב, ז"ע יצא לאור סידור תהלת השם מתורגם לאידיש. יש לצייך, שכמה פעם ראיתי בימי ראש השנה ויוה"כ, איך שאחד מהמשפיעים החשובים מזקני החסידים יושב ומתפלל עם "מחזור" שיש בו גם תרגום אנגלי, ומזמן לזמן הוא מסתכל בהתרגום. ולשאלתי אליו ע"ז, ענה לי, "הרי לשון התפלה דימים נוראים היא קשה לפי"ע, ולכן, כדי להבין את פירוש המילות, אין לי ברירה, כי אם, ללמוד את התרגום...".

לדאבוננו, הרבה מנגנים את התפילות הללו שלא באופן הנכון (ומחברים את המילים "בחמלה" ו"רבה" ביחד, מחברים "מלך" ל"משובח". ועד"ז הוא בנוגע לניגונים הפופולארים, ולדוגמא: עולם'שע ניגון על המילים "ואני ברוב חסדך . . ענני באמת ישעך". שיש בעצם פסיק לפני "ענני", אבל לפי הניגון הנ"ל שמים את הפסיק אחרי "ענני". וכהנה רבות ואכמ"ל).

ולכן, על המורה להסתכל בפנים ולראות איפה יש אתנחתא, נקודה או פסיק באמצע הפסוק, ולנגן הניגון לפי זה.

הוראה ק' לתלמידים צעירים

להלן רשימת יחידות של הרי"ש שיי ענגעל אצל כ"ק אד"ש, אודות ההנהגה בתפלה לתלמידי כנה ג' :

הרב ענגעל: לאחרי אמירת ברכות השחר מדלגים עד "הודו" וממשיכים עד סוף "עלינו". אבל הילדים לא מתפללים כדבעי מצד ריבוי התפלה והמהירות וכו'.

כ"ק אד"ש: (1) יש לברר אצר רב, איזה חלקי התפלה הם מוכרחים להתפלל בכל יום, ואת השאר - יכולים לחלק לשני ימים.

(2) ועוד, צריכים לכלול גם "פון פארנט" (חלק התפלה שלפני "הודו"), ובפרט פרשת העקידה. כי, היתכן שתלמיד לא יאמר את פרשת העקידה?!?

(3) והעיקר הוא: שיתרגלו להתפלל לאט, כי הרי באופן שמתפללים בגיל זה, ישפיע על אופן תפילתם למשך כל ימי חייהם!

עד כאן מהיחידות.

הוראה להלכה מהרב זלמן שמעון ע"ה דווארקין:

עיקרי התפלה לילדים (חוץ מברכות השחר) הם: ברוך שאמר, אשרי, איזה מזמור בין אשרי לישתבח, מן ישתבח עד אחרי שמונה עשרה, ובאם אפשר - גם "עלינו לשבח". ע"כ.

והנה, כאן המקום להוסיף: שראוי ונחוץ לעורר התלמידים ע"ד הנחיצות של תפלה בקול דוקא, ולא להסתפק בלחישה. וכמו שכתב אדמו"ר הזקן בתניא (קו"א ד"ה הוכח תוכיח), שצריכים להתפלל "בקול קצת עכ"פ ולא בלחש ולא חוטפים ח"ו". ובפרט (וגם זה עיקר): הנה, החוש מעיד, שאת חמש האותיות ב' ב' ג' ד' ז', הרי אי אפשר לבטא אותם מבלי קול (נמוך לכה"פ). כי כאשר אומרים אותיות אלו בלי קול כלל, כי אם, בלחישה, הנה, אז נשמעות אותיות אלו כמו אותיות אחרות (!): האות ב' נשמעת כמו=פ', ב' = פ', ג' = ק', ד' = ט', וז' = ס'. (ינסו ויווכחו!!)

ועד"ז יש לעוררם גם בנוגע לתפלת שמונה עשרה, שרבים הם הטועים וחושבים שמוכרח להיות בלחש לגמרי, ולכן לא משמיעים שום קול כלל, ואפילו לא לחישה! הנה, מפורש בשו"ע אדמוה"ז (סי' ק"א סק"ב) וזלה"ק: "לא ישמיע קולו (לאחר העומד אצלו חוץ לד' אמותיו)" עכ"ל. הרי אינו שולל את התפלה בקול, כי אם, רק שלא ישמיע קולו יותר מדאי, באופן שמי שעומד חוץ לד' אמותיו לא ישמע את קולו. אבל "קול" בכלל, בודאי ובודאי שצריך להיות.

* * *

ויש להוסיף, בדרך אפשר, בנוגע ההכרח לבטא תיבות התפלה בקול, ולא להסתפק בלחישה, ועאכו"כ לא במחשבה והרהור לבד, יש לבאר את זה לתלמידים לפי סגנונם, עפ"י הדוגמא דלהלן:

איתא במסכת ראש השנה (יא, א): רבי אליעזר אומר בתשרי נברא העולם .. ר' יהושע אומר בניסן נברא העולם. ומבואר בכ"מ שהחילוק ביניהם: בניסן הי' בריאת העולם במחשבה ובתשרי – בדיבור (ובמעשה בפועל).

וא"כ יוצא מזה, מתי נבה"ע בפועל ובגשמיות? לא בניסן (מחשבה), כי אם, בתשרי, שאז הי' הדיבור בפועל של עשרה מאמרות.

הרי, ממחשבות טובות לבד – עדיין לא נבה"ע! כי אם, מדיבור בפועל ובפשטות. הנמשל: מכל דיבור ודיבור (ולא רק מחשבה) של אותיות ותיבות התפלה, נבראים מלאכים שעושים מאותיות ותיבות התפלה כתר להקב"ה (כמבואר באריכות במ"א ואכ"מ).

תפלת המנחה

בנוגע לתפלת המנחה לילדים קטנים: יש להעיר ממכתב ק'⁶: "מן הראוי לעשות זכר לתפלת המנחה קודם הסיום, כגון באמירת הפסוק פותח את ידך וגו' פסוקים שאחרי עלינו - אל תירא וכו'".

ומענין לענין:

בנוגע לחינוך התלמידים בחשיבות התפלה, ואיך לחנכם בקשר לענין הדילוג בתפלה. יש להעיר ממכתב ק'⁷:

"... בנוגע לשאלתו שיש נערים המאחרים שאם לא יאמרו להם לדלג הסדר שקודם הודו, אזי לא יוכלו להתפלל בצבור ואיך להתנהג בזה. הנה ידוע מרז"ל איזהו חכם הרואה את הנולד, והוא שייך בכל ענין וענין במילא גם בנדון זה, ואף שהדין (בס' שערי תפלה לר' יעקב רקח הביא צא דעות שס"ל כן) ברור שמדלגים, אבל יש לראות את הנולד ובמשך זמן קצר, וכבר ראינו זה במוחש שההיתר לדלג מביא תומ"י להעדר חשיבות ענין התפלה, ותחלה מדלגין על הסדר שקודם התפלה דהודו, ואח"כ פסוד"ז ואח"כ וכו' ובפרט בשאלתו שהוא בנוגע לנערים וכו'. ובמילא בהנוגע לפועל, הנה אף שא"א לפסוק ובפרסום נגד הדין, אבל יש לצדד בכל האפשרי והאופנים שגם לא ידעו מההיתר לדלג, והוא ע"ד מאמר רז"ל אמרה תורה חלל שבת אחת כדי שישמור אחר שבתות הרבה (שבת קנא, ב). ומכש"כ בנדו"ד שב' הדברים הם באיש א'..".

⁶ אגרות קודש ח"ד אגרת תתקיד
⁷ וראה אגרות קודש ח"ז אגרת איתתקצח.

נספח

ב"ה

גיל נשיאת כיפה

”... מ”ש אודות כיסוי הראש בילדים, הנה בטח ראה קטע מכתב כ”ק מו”ח אדמו”ר שבענין התספורת, ומשמע שמזמן התספורת היינו מן שלש שנים בודאי והרבה מקדימים גם לפני זה..”
(אגרות קי ח”ט ע”י קפא)

In the שמועסן (Vol. 2, issue #20) there is a story titled “The Baal-Shem-Tov and the Neshama” (dictated by the Friediker Rebbe⁸):

“A Wonder-story about the Besh”t, which shows the reward for saying with little children “Amen”, “Amen, yehay shmay rabba”, “Barchu” and “Kedusha”. To have them kiss the sefer-Torah and the Mezuzah. And to make sure that newborn boys should wear a yarmulke even while they are asleep. And to be careful to wash the newborn babies Negel-Vasser.”

At the end of the story:

“The Besh”t instructed the woman, to become a midwife and assist the poor Kimpetorins.

When it’s a baby boy, then make sure that until the bris there should be recitals of Krias-shema, and give the children sweet treats so that they make a bracha and beginning from the day of the bris and onward, we should have them wear a yarmulke and we should be careful to wash them Negel-Vasser.”

⁸ חלק מכ”ק זה נדפס בכריכת הספר הזכרונות אדמוהרי”צ נ”ע חלק שלישי (אנגלית).

גיל נשיאת טלית קטן

ב"היום יום", ד' אייר כותב הרבי: "...מיום הגזיזה והשארית פאות הראש נהגו להדר להרגיל את התינוק בענין נשיאת ט"ק וברכות השחר וברהמ"ז וק"ש שעל המטה".
ומוסיף בזה הרבי ב"התוועדויות" תשמ"ב ח"ב ע' 708:
"מה שכתוב ב"היום יום", אין הכוונה שקודם לזה אין להדר, אלא שמגיל שלש הוא דבר המוכרח, ולפני זה - כדאי להדר בזה".
ומוסיף בזה הרבי עוד במכתב ק' (היכל מנחם ח"ב ע' כט): "פשוט שרק בנוגע לתספורת השערות צ"ל לא קודם ג' שנים, משא"כ לבישת ט"ק וכו'".

תפקיד ה"גן-ילדים"

בנוגע לגודל האחריות והזכות של גן-ילדים, מועתק בזה תשובה ק' מהרבי. כדלהלן:

בשנת תשמ"ג כתבתי להרבי:

" .. ביום ל"ג בעומר הבעל"ט, תהי' האפשרעניש של בנינו התאומים י.א.י. ומ.מ. שיחיו, בעזה"י (יום הולדתם - ח"י ניסן). והננו לשאול עצת כ"ק אדמו"ר שליט"א בנוגע להכנסתם לחדר (אריינפירעניש),
דהנה, הרב רז"ש שליט"א דווארקין אמר לי שאין בזה דבר ברור, דבפולין היו עושים ההכנסה לחדר בהמשך להאפשרעניש, משא"כ ברוסי היו מכניסים לחדר בגיל 5 (או 4).
בס' השיחות קיץ היש"ת ע' 67 מסופר אשר במחרת יו"כ תקנ"ג הכניסו את כ"ק אדמו"ר הצ"צ נ"ע לחדר (ואולי זוהי הוראה פרטית לבית רבי).
עוד, בכאן נהוג (ברובם ככולם) שמכניסים הילדים לגן ילדים וכיו"ב בגיל 3 בערך, (בעיקר לשחק וכו'). ועפ"י הננו לבקש עצת כ"ק אדמו"ר שליט"א בזה, א) האם כדאי להכניס התאומים שיחיו לגן ילדים כעת; ב) מתי לעשות חגיגת ההכנסה לחדר וכו'. ע"כ.

וזכיתי לקבל מענה ע"ז מהרבי: הרבי מחק את מה שכתבתי: "לשחק וכו'", וכתב במקומו "לומר ברכות וכיו"ב" ולמילים "לגן ילדים" הוסיף הרבי: "היינו חדר".
הרבי גם העיר (ומתח קו תחת המילים שכתבתי): "עוד, בכאן נהוג (ברובם ככולם) שמכניסים הילדים לגן ילדים וכיו"ב בגיל 3 בערך", וסיים הרבי: - "וא"כ מהי השאלה!?"